

BÖLCSFÖLDI ANDRÁS

20. századi híres lelkészekről szóló könyvek műfaji vizsgálata

Amíg korábban a lelkészekről inkább regény jelent meg, illetve maguk is megjelentek regényekben, a 20. század sűrű történelme előhozta a lelkészek saját élettörténetét is, melyet elsősorban a század történelmi viszontagságai és gyakran változó viszonyai emeltek a felszínre. Vannak, akik szinte végigélték a századot, s vannak, akik szolgálati idejének meghatározó történései voltak a világháború menete, az ötvenes évek, vagy a puha diktatúra, a szocializmus időszaka.

Érdeemes megvizsgálni, hogy milyen szempontok játszanak közre a lelkészekről szóló könyvek kiadásában. A dolgozatban először műfaji szempontból csoportosítjuk a különböző kiadott könyveket, majd megvizsgáljuk kiadásuk motivációit, körülményeit, megnézzük a redakció szerepét, végül irodalmi szempontból vizsgáljuk főképp a személyesebb hangvételű könyveket.

I. Miként csoportosíthatjuk a lelkészekről szóló könyveket?

- I. Önéletleírások
- II. Teljes életrajzok
- III. Életrajz töredékek, szakaszok
- IV. Tanulmányi jellegű feldolgozások
- V. Személyes, családi írások

I. Önéletleírások

Az önéletleírásokra jellemző, hogy egy egész élet eseményeit foglalják össze. Megírásukra sok motivációt találunk. Gyakran maga a szerző érzi úgy, hogy életének fontos eseményeit meg kell örökítenie, vagy kézzel írott naplójának részleteit érdemes leírni. Másik lehetséges út, amikor a családtagok, esetleg kollégák bíztatnak valakit élete események leírására. Van olyan is, amikor egy összekapcsoló pont, egy nagy közös élmény, központi esemény adja a megírás apropóját, gyakran egymást inspirálva annak közreadására. Ilyen pl. a fogság-élmény közvetítése az Erdélyben és a Kárpátalján politikai okokból elhurcoltak viszontagságainak leírására. Van olyan író, aki kifejezetten ezt az időszakot emeli ki. Ennek motivációjában az lehet, hogy a fogság, a maga szörnyűségében, egyáltalán a túlélés, a megélt-élmény estében olyan kalandszerű, hogy már magában is érdemes közreadni. Jól végigkísérhető ez a folyamat a könyvek kiadásának ütemezésében.

Egy példa

Az egyik ebben a témában megjelent utolsó könyv (jelenleg az utolsó és még nem biztos, hogy ténylegesen az) *Az utolsó erdélyi gályarab*, Berke Krisztina - Karczagi Sándor c. könyve (Koinónia, 2010). Ez zárja azt a hosszú sort, ahogy a fogság-élmény lassan feldolgozásra kerül. A motívum teljesen azonos, mondhatni bibliai párhuzamok vonhatóak az igazságtalanul bebörtönzöttek életében, a szenvedés, a nélkülözés, az éhezés és a csodálatos megszabadulás, helyreállítás között. Valamint folytatható a sor az élettörténetek irodalmi ihletéseivel, ld. Visky András szindarabjai, könyvei, és a család más tagjainak a fogság-élményt feldolgozó könyvei. (Visky Júlia imádságos könyve, Anti stb.) De hasonló motívumot láthatunk a kárpátaljai fogságba vitt lelkészek élettörténeteiben illetve a magyarországi hasonló korban,

motívumokkal megjelent könyvekben. (világháború időszaka, zsidómentés, ötvenes évek, kitelepítések, politikai nyomás a lelkeszi munkában)

Más jellegű szerepet játszanak a missziói vonalú és karakterű művek, melyek a lelkipásztor missziós, gyülekezetépítési tevékenységével kapcsolatos munkáját emeli ki. Ismét más jellegét emelik ki a lelkeszi életpályának azok a kiadványok, melyek a lelkeszek egyéni kegyességét állítják a középpontba, s személyes küzdelmeikre, megtérésükre, saját elhívásuk megerősítésére fókuszálódnak egyfajta példakép-szerepet is felmutatva. És ismét mások azok a könyvek, amelyek ifjúsági vagy más szervezethez, intézményhez, iskolához kötődő lelkeszek életét kísérik végig kiemelve iskolaépítő, közösségszervező tevékenységüket.

Berényi József: *...de már tudom – Emlékek, vallomások*, Gulácsy Lajos: *A mélységből a magasba*, Kovács Zoltán: *Bilincsből is békességben Istennel* (Szibériai rabságom története), Makkai Sándor: *Szolgálatom*, Ravasz László: *Emlékezéseim*, Révész Imre: *Vallomások, Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok*, Visky Ferenc, *Fogoly vagyok*, Szabó Imre: *Sírjanak a papok*, Szabó Imre: *Ég, de meg nem emésztetik* (Naplók 1914-1954), Szabó Andor: *Feltámadásaim*

II. Teljes életrajz, koncepció, sorozat

A klasszikusnak számító, a lelkesz életén keresztülvezető művek adják a tipikusnak vagy átlagosnak számító lelkeszi életpályát bemutató és megjelenítő kiadványokat.

Ide tartoznak a klasszikusnak számító lelkeszek regényes életét feldolgozó művek, mely Isten szolgálóinak a maguk helyén és idejében betöltött szerepéről szólnak. Általában gyermekkortól egészen a nyugdíjas évekig veszik végig a szolgatárs életét. Nem ritkán egy lelkesz kollégája, utódai, vagy a család tagjai végzik vagy segítik a könyv megszületéséhez szükséges gyűjtőmunkát. Vonalvezetésük legtöbbször lineáris, sorban (dátum szerint haladva) követik egymást az események. Azért nevezzük klasszikusnak, mert műfajilag hasonlít a világi életrajzokhoz, híres emberek, vagy tudósok, tanárok, feltalálók kalandos vagy étellel teli életpályájához.

Ezek közül van olyan, ami egy sorozat részeként dolgozza fel a lelkesz életét, más pedig önálló feldolgozású. És van, amikor több részletet is találunk ezzel kapcsolatban, nem ritkán családi vonatkozásúak, hiszen a lelkesz személyes élete szorosan összekapcsolódik a gyülekezet megalapításával vagy történetével. Olyanra is van példa, hogy a lelkipásztor maga kezdi el összegyűjteni a munkájára vonatkozó események, dokumentumokat és fotókat, és a leszármazottakra marad a könyv végleges formában öntése. Ritka, hogy valakinek az életében már megjelenjen életrajzi ihletésű könyv, bár ennek értékét növeli, hogy még megtapasztalhatja a szerző a közvetlen reakciókat. Végül is, aki szép kort ért meg, annak van esélye az élete aktív korszakát összefoglaló mű megjelenítésére. Többnyire akkor is jut idő összegyűjteni, összegezni, papírra vetni a hosszú élet gazdag tapasztalatait.

Ilyenek például:

Ablonczy Dániel: *Magasság, mélység...*, Borzsák Sándor élete, Borzsák Enikő és Lilla: *Mindezideig megsegített minket az Úr*, Cs. Kiss Andor: *„Ez jutott nekem...” Egy református lelkipásztor életútja*, Gudor Lajos: *Napjaink számlálása Egy református lelkesz életpályája és szolgálata*, Draskóczy István: *Dr. Joó Sándor élettörténete*, Veresegyházy László: *A Lélek sodrában József László élete és munkássága*, Miklya Luzsányi Mónika: *Az igazak útján – Dobos Károly élete*, Szűcs Ferenc: *„...Mint a tyúk a kiscsirkéit”*, Nehéz Károly élete és

szolgálata, Ravasz László: *Emlékezéseim*, Szabó Andor: *Feltámadásaim*, Szabó Imre: *Sírjanak a papok*

III. Életrajz töredékek, szakaszok

A lelkész életének lehetnek fontosabb és kevésbé látványos vagy fontos szakaszai. Amiről írás is maradt, napló, vagy egyéb leírás (esetleg magnóra mondott részlet, dokumentum, forrás) azt egy szakaszban ki lehet adni. Ezek a lelkész életének azt a részét emelik ki, mely maga szempontjából is fontossá lett. Ezeknek használata és kutatása az adott témához visz sokkal közelebb. Nem átfogóan veszi végig a lelkész életét, hanem csak arra az adott időszakra fókuszál. Meghatározó lehet ebben egy bizonyos szolgálati időre vonatkozó életszakasz, egy különleges feladat (pl. templomépítés) vagy egy olyan időszak, amikor még a veszélyt hordozva is naplót írt valaki.

Erre legalkalmasabb irodalmi műfaj a napló, vagy napló töredék. Ez lehet a munka jellegéből adódó írásgyűjtemény, vagy a lelkész saját maga számára készített magánfeljegyzései, melyet mások számára is érthető módon közread. A napló régi, bevett műfaj az irodalomtörténetben, a kibontakozása a 19. századra első felére tehető.

A napló – naponként (vagy bizonyos és meghatározatlan időközökben) készített magánjellegű feljegyzések sorozata. Irodalmi jelentése szerint a prózai műfajok egyike, amelynek formáját az események időrendjét követő feljegyzések határozzák meg. Indítékait tekintve egyrészt belső szükségletből fakad (sokan írnak naplót), Márai Sándor szavai nyomán: „...az elmúlt esztendőben volt időszak, amikor úgy éreztem, megfulladok, ha nem tudok ez oldalak szelepein át lélegezni.” a naplóval rokon műfajok a memoár, emlékirat, önéletrajz. Az irodalmi formába öntése sokféle lehet: van amikor a szerző egykori feljegyzéseit nyersanyagként használva továbbírja, kibővíti az egykor rögzítetteket, máskor csak bizonyos részleteit használja fel valamely koncepcióra gyártott írás kapcsán. ezzel a napló irodalmi alkotássá (vagy szuverénül megszerkesztett irodalmi mű elemévé) válhat. Vannak híressé lett naplók (Anne Frank, Széchenyi István, Móricz Zsigmond), melyek részei lettek az irodalmi kánonnak.

Jellemző példái:

Döbrössy Lajos: „*Krisztusért járván követségben*” *Hét év a minárek tövében*, Szabó Imre: *Ég, de meg nem emésztetik* (Naplók 1914-1954), Miklya Luzsányi Mónika: *Illés kenyere*n (Dobos Károly kitelepítésének története)

IV. Tanulmányi jellegű könyvek, évfordulóhoz kapcsolódó kiadványok, tudományos konferenciák anyagai

Az ebbe a kategóriába tartozó könyveket általában nagyobb évfordulókra adják ki, jubileumokra, vagy egy adott intézményhez kapcsolható ünnepekre, születési kerek évszámokra stb. A visszatekintés jellege, az évforduló jelentősége, a személy fontossága mind-mind meghatározó része a könyv kiadásának. Ezeknek az adott dokumentum-értéke is fontos.

A tanulmányi jellegű könyv megszületése kapcsolódik valamely tudományághoz, doktori disszertációhoz, esetleg nemzetközi vagy hazai szervezésű konferencia anyagának összegyűjtéséből áll össze. Ilyen például Sipos Ete Ámosnak Forgács Gyuláról írt doktori disszertációja, mely könyvként is megjelent.

Itt a megírás motivációit az alkalom jellege szüli, s az adott konferencia szervezőinek szándékai és anyagi lehetőségei segítik az adott kiadvány megjelentetését. Ezek többnyire több szerző által jegyzett különböző előadásoknak a szövegeiből áll össze. Ezért sem tekinthető egységes anyagnak, inkább a konferenciáról való összegyűjtött életrajzi emlékeztetőnek.

Sípos Ete Álmos: *„Kérjétek az aratás Urát”*, Forgács Gyula élete, Soós Gézáné Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze* (Soós Géza), *Túl életen és halálon*, Benkő István *rákospalotai lelkész élete*

V. Személyes jellegű (családi) motiváció

A családi kiadású vagy szerkesztésű kiadványok háttérében mindig az adott család motivációja érvényesül. Vagy az elhunyt lelkész életének főbb eseményeit jelenítik meg, vagy olyan dologhoz köthető a lelkész élete, mely tragikus (korai halál, baleset, misszióban való részvétel), vagy éppen valamilyen felemelő motívum. Ravasz László *Életem* c. könyvének szerkesztője Gyökössy Endre például külön jegyzetben írja le, hogy az élettörténethez kapcsolódó családi és egyéb vonásokat személyesen összegyűjtötte és elküldte a család részére, mert az nem tartozik a nyilvánosságra. *„Mivel az EMLÉKEZÉSEIM-ben vannak olyan családi intimitások, amelyek úgy érzem csak a családtagokat illetik, azokat külön könyvecskében nekik készítettem el. Meghagytam azonban a műben is a családfő mélyen emberi megnyilatkozásait szerettei iránt. Hadd ismerjük így is Ravasz Lászlót, a férjet, apát, nagyapát, a vejeiért aggódó és imádkozó embert.”*¹

A családi jellegű kiadványoknál az alapmotivációtól el nem választható módon jelennek meg a szubjektív elemek. Itt képet kaphatunk az adott család lakhatási körülményeiről, a településen betöltött szerepükről, a család életkörülményeiről, a feleség szerepéről, a gyermek, a család fontosságáról. Előnyt jelent a hasonló kiadványoknál, hogy a lelképásztort nem mint magányos hőst látjuk a szolgálat helyén, hanem mint a családban, a településen és a gyülekezetben élő, mint az földön két lábbal járó szereplőt. Nem véletlen, hogy a családi jellegű írások mellett, hogy maga a lelkész is írhatja az önéletrajzot, többnyire a család többi tagja (feleség, özvegy, leszármazottak) gyűjtik össze a kiadásra kerülő anyagot.

Borzsák Sándor élete, Borzsák Enikő és Lilla: *Mindezideig megsegített minket az Úr*, Damásdi Dénesné: *Elég néked az én kegyelmem... Damásdi Dénes lelkész életének első és utolsó tíz éve*, Gudor Lajos: *Napjaink számlálása Egy református lelkész életpályája és szolgálata*, Szabó Imre: *Sírjanak a papok*, Szabó Imréné Szabó Éva: *Süt a nap! Életem*, Visky Ferenc: *Szerelme szorongat*, Ablonczy Dániel: *Magasság, mélység...*,

II. A könyvek megírásának motívumai és motivációi

Nézzünk meg most a fentiek figyelme vételével néhány olyan vallomás jellegű motivációt, mely arra indította a szerzőket, hogy feldolgozzák és papírra vessék egyes lelképásztorok életének fontosabb mozzanatait és élettörténetét.

„Édesanyám halála után, 1993-ban a féltve őrzött katonai vasláda hozzám került. Amikor az ütött-kopott ládát kinyitottam, benne leveleket, iratokat, kockás és vonalas füzeteket találtam, teleírva szép, de már halványuló sorokkal. Valami mély, belső ösztönzést kaptam: Istennek

¹ RAVASZ László: *Emlékezéseim* (Szerk.: Gyökössy Endre), Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 5. old.

még célja van ezekkel az írásokkal. Vajon édesapám még feladatot ad megöregedett titkárnőjének? De – mit?

Amikor 1996-ban combnyaktöréssel szobához voltak kötve, a ládából újra elővettem a naplókát. Tudtam, hogy Édesapám fiatalkorától kezdve írt naplót. Nem rendszeresen, néha évek hiányoznak. Édesanyámtól tudtam, hogy Bujban, a száműzetés idején, rengeteg levelet, iratot égetett el Édesapám – nem akart bajt szerezni senkinek.

„Milét maradtál meg?” – kérdeztem a füzetsomót, avval a kérdéssel, amivel az ostrom után kérdezte az első nagybudapesti evangélizáció minden református templomban a szenvedésen és gyötrelmen átment embereket. Akkor egyszerre megjelent előttem édesapám, amint koporsóban utoljára láttam, behunyt szemmel, sima arccal, félig nyitott szájjal: „Leányom, nekem még van mondanivalóm!” Megértettem ez üzenetet: a naplókát közkinccsé kell tenni. Azon a télen aztán gépeltem, gépeltem és gépeltem. (VII-VIII)²

A személyes motivációt segíti a megtalált füzetek – mondhatni romantikus – módja is, de mindenesetre nagy csoda, hogy a háború és az ötvenes évek, kitelepítés után megmaradtak ezek az értékes dokumentumok, melyeket a család tagja (lánya: Szabó Imréné Szabó Éva) gépelt le, és unokája (Szabó István) egyházközsége adta ki. Valóban közkinccs lett az értékes naplóanyag, ami nagyban hozzájárul a Magyar Református Egyház 20. század elejének és közepének viharos történelmének megértéséhez.

Szőnyi Benjáminról szóló könyvet csak azért említjük a könyvek sorában, mert jó példája annak, hogy a nem is közvetlen utód Dányi József lelkész, hogyan vall elődjéről, két évszázad tükrében. A Szőnyi Benjáminról szóló könyv a tanulmányok kategóriájába tartozik, mely a tudós lekipásztor halálának 200. évfordulója alkalmából, 1994. október 22-én rendezett tudományos konferencia előadásainak szövegét tartalmazzák.

„Mindenkor megtiszteltetésnek tartottam, ha Szőnyi Benjáminról írhattam vagy szólhattam. Mindig az volt az érzésem, hogy értékeit alig tudom felmérni, a méltatására avatottabb ember szükséges. Katedráján ugyan utóda lehettem csaknem két évszázad elmúltával, ez azonban csak megragadottjává tett életének és művének, s egyben csodálója személyiségének, amelyen át Isten annyi áldással ajándékozta meg egyházunkat, városunkat.”³ (7 old)

Nem véletlen, hogy nagyon személyes hangvételű a fiatalon betegségben elhunyt, sok tehetséggel megáldott lekipásztor életének összefoglalása, aki özvegyet, népes családot (hat gyermek), és nagymértékű kiadói munkája mellett virágzó vállalkozást és növekvő gyülekezetet is hagyott maga után. A szellemi örökséget folytató özvegy és a gyermekek (Parakletos Kiadó) megrendítő vallomás ez a könyv, egy református lelkész első és utolsó tíz évről (1987-1997). Emellett özvegy a személyesség mellett sokszor „hagyta, hogy ő beszéljen”, s dokumentumokból, prédikáció részletekből levelezésekből, fotókból bontakozik ki előttünk egy hűségese munka után fiatalon elment lekipásztor szolgálatának 10 éve.

„Igen, Dénes. Róla szeretnék írni, ami nekem, aki legközelebb álltam hozzá, nem is olyan egyszer feladat. Sokáig gondolkodtam, hogyan is kezdjek hozzá: írjak gyülekezet-történetet, életrajzot, vagy csak az emlékeket gyűjtsem össze?...

Így lett ez az írás személyes vallomássá róla, de remélem, hogy a tények, események érdekelnek, szintén sok mindent megtalál majd benne...

² SZABÓ Imre: *Ég, de meg nem emésztetik, Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye első esperese, Naplók 1914-1954*, Budapest (Budahegyvidéki Református Egyházközség), 2000. VII-VIII. old.

³ *Szőnyi Benjámin és kora (1717-1794), Tanulmányok Szőnyi Benjáminról*, (Szerk.: Imre Mihály), Hódmezővásárhely, 1997, 7. old.

Sosem volt ideje, hogy naplót vezessen, vagy csak feljegyezze a történeteket, így nem állítom, hogy minden sikerült időrendileg jól elhelyeznem...

Elég sok írása megmaradt (prédikációk, előadások, beszámolók, levelek stb.), így ahol csak lehet, hagytam, hogy ő „beszéljen”. A rövidebb idézeteket beépítettem a szövegbe, néhány hosszabbat viszont a mellékletben helyeztem el. Helyenként másokat is megszólaltattam, hogy minél teljesebb legyen a kép.” Damásdi Dénesné⁴

Szabó Imre esperes naplójának kiadásáról már volt szó, de róla készült egy másik könyv is, mely elsősorban az egész életét veszi végig, s különös hangsúly esik a Budapesti Református Gimnázium (Lónyay) történetének leírására. Értékes dokumentum egy 20. században elindult oktatási intézmény szervezése, alapítása szempontjából, mely a megírás körülményei jellemzik a kort, melyben először megszületik a mű, majd később kiadásra is kerül.

„Draskóczy István 1954-ben a mezőszilasi gyülekezet választotta meg lelkipásztorává, s ott szolgált, az akkori szűk lehetőségek közt, az írott egyháztörténeti misszió nyilvános lehetőségeitől megfosztva, de az asztalfiók számára azt mégis folytatva. Ekkor írta meg a Budapesti református Gimnázium történetének második (csonka) félévszázadát, a forrásoktól meglehetősen elzárva, inkább emlékirat formájában, s ekkor Szabó Imre életrajzát, itt is azt tartva szem előtt, miképpen munkálkodott Isten egy ember életében, hogyan használta anyaszentegyháza, gyülekezetei építésére.”⁵ Ritoók Zsigmond előszavából

Ablonczy Dániel: Magasság mélység...

A tipikus családi jellegű életrajz nem csak azért izgalmas, mert a gyülekezetalapító és szervező lelkipásztornak izgalmas és példamutató a szolgálata, hanem mert a tíz gyermeket vállaló és nevelő lelkész házaspár különös színfoltja a könyveknek. Érdekes azért is mert, a család folytatta az édesapa hagyományait, a tizből négy gyermek lelkész lett, és egy továbbvitte az apa örökségét is a Kispest-Rózsateri Egyházközségben. A logikusan felépített önéletrajzi könyv tíz fejezete hűen tükrözi a lelkész életét. Ő maga írja az előszóban könyve írásának motivációit.

„Újabb kérés érkezett hozzám a gyermekeim, elsősorban Zsolt részéről, hogy írjam meg, mi volt a titka életemnek. Mi volt az, ami életem nehézségein átvezetett. Mibe kapaszkodtam az egymás után bekövetkező nehézségeink, a magasságok és mélységek szédítő hullámai között. Úgy értékelem, bizonyos szakaszokra osztható életünk. Ebben sokféle tévedés lehet, megítélését már az olvasóra bízom. Az utam tíz szakaszra bomlik – ahogy a fejezetek írásomban következnek.”⁶ Ablonczy Dániel

Fia, a könyv szerkesztője pedig így ír:

„Ablonczy Dániel református lelkipásztor sok egyéb mellett a bizonyágtételét adja át testamentumként arról a titokról, amely egyetlen ember életének gazdagsága.”⁷ Ablonczy Zsolt

⁴ DAMÁSDI Dénesné: *Elég néked az én kegyelmem..., Egy református lelkipásztor szolgálatának első és utolsó tíz éve.*, KEPE, Kiskunfélegyháza, 2004. 9. old.

⁵ DRASKÓCZY István: *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye első esperesének élete és munkái*, Mezőszilas, 1968. 8. old.

⁶ ABLONCZY Dániel: *Magasság mélység...* (Szerk.: Ablonczy Zsolt), Budapest, 1999. 7. old.

⁷ ABLONCZY Dániel: *Magasság mélység...* (Szerk.: Ablonczy Zsolt), Budapest, 1999. 5. old.

Jó példa a családi szerkesztés és a méltó utód közös munkájára Borzsák Sándor pócsmegyeri lelkész életéről szóló könyv (Mindezideig megsegített minket az Úr). A vidéki lelképásztor hétköznapi eleve nednek meg a könyv lapjain. Az életén végigkalauzó, sok viszontagsággal teli szolgálat mellett (fogság, ötvenes évek, árvíz) nagyon értékesek a lelképásztor kapcsolatait beszélgetésekben és levelezésekben bemutató részek, valamint a nagy egyháztörténeti találkozások pl. Ravasz Lászlóval (és megtalálható a temetési beszéd is), valamint a különböző beszédek, kazuális alkalmakon való szolgálatok, és végül az ő temetésén elhangzottak, mind-mind jelzik egy tőlünk nem is oly távol lévő kor világát.

A könyv alcíme: „Édesapánk, Borzsák Sándor emlékére, Szüleink és Pócsmegyer iránti szeretetből”

„Másfél éve voltam pócsmegyer-leányfalui lelképásztor, amikor Borzsák Sándor tiszteletes úr lakásán elkezdünk beszélgetni. Őt kazetta őrzi vallomásait, emlékezéseit. Az élőbeszéd szerkesztett változata olvasható a könyvben. Nagy öröm, hogy ez a könyv Borzsák Sándor születésének 90. évfordulójára megjelenhet.”⁸ Kovách Tamás

Több teológiai is értékes, a lelkési munkát a tudomány és a tanítás oldaláról is megközelítő könyv is napvilágot látott, egyfajta teológiai reflexióként is saját lelképásztori munkájukra. Ilyen többek között Makkai Sándor: Szolgálatom, és Révész Imre Vallomások, mely saját meghatározása szerint is „teológiai önéletrajz”. Ebbe a sorba tartozik Ravasz László minden bizonnyal egyik legterjedelmesebb és rengeteg eseményt, ügyet, megtapasztalást felsorakoztató könyve az Emlékezéseim. Az előbbi előszóban olvashatjuk szöveget gondozó Gyökössy Endre személyes vallomását. Külön érdekessége az általa leírtaknak, hogy mint egy utolsó ígéretként, fogadalomként vette magára a szerkesztés feladatát a nagyhírű lelképásztor, egyfajta szellem örökséget is vállalva a 20. század egyik meghatározó püspökével.

Ravasz László: Emlékezéseim

„Ravasz László ír, emlékezik ebben a könyvben magáról, életéről. Gyermekeinek, unokáinak szánta az Emlékezéseimet. Ám kit ne érdekelne személye és egyetemes magyar és egyháztörténeti szempontból az a kor, amelyben élt és kortársai, akikkel kapcsolatba került ez a történelmi jelentőségű és sok kegyelmi ajándékkal megáldott ember, egyházunk egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb püspöke...”

Halálos ágyánál, amikor az utolsó Úrvacsorát adtam neki s elmondtam vele az Úr imáját –, amelyből megrendítő módon kihagyta már a mindennapi kenyér kérését –, fogadtam meg, hogy hátramaradt írásai kiadásáért – ha élek –, élek mindent elkövetek majd. Így került most sor az Emlékezéseim sajtó alá rendezésére, amellyel a család és a Református Sajtóosztály megbízott.”⁹

Szabó Imre sárbogárdi lelkész önéletrajzi könyvének nincs előszava, sem bevezetése, csak annyit olvashatunk, hogy ki gondozta a szöveget és az ige, melyből van a cím felirata is, de könyv alcíme már jelzi a jellegét is. „Mozaikok egy falusi lelkész életéből” A könyv hűen tükrözi a címet, és mindvégig megőrzi naplószerű jellegét, egyes szám első személyben írja le az életének főbb szakaszait, állomásait. A néha az irodalmi eszközöket is megjelenítő könyv így olvasmányos, jó látélet egy vidéki lelkész meghatározó szakaszairól. Külön dolgot tárgya lehet a lelkészekről szóló könyvek címének (különösen az igék használata) vizsgálata,

⁸ BORZSÁK Sándor: *Mindezideig megsegített minket az Úr*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2006. 9. old.

⁹ RAVASZ László: *Emlékezéseim* (Szerk.: Gyökössy Endre), Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 5. old.

mennyire fejezik ki a lelkipásztor életét a címben leírtak, és mi áll a különleges igék háttérében? (Pl. Sírjanak a papok)

„Ha lehunyom a szememet, hogy leperegjen előttem néhány gyermekkor kép szülőfalumról, akkor egy hatalmas kiterjedésű helység tárul elém. Hosszú, széles, mértanilag kitűzött, nyílegyenes utcák. Milyen messze volt a falu egyik vége a másiktól! Az utak mentén mély árkok, amelyek nyári záporok után úgy megteltek vízzel, hogy fürödhettünk bennük! Dús lombosított fasorok. Formás, fehérre meszelt házak, mély udvarokkal, elől kukoricagóréval, hátul magas szalmakazlakkal. És e hatalmas tér tele van pezsdülő élettel: minden mozog, folyamatosan történik valami. És minden oly szép.”¹⁰

A jubileumi kötetek, és egyéb anyagokra jó példa Soos Géza életéről szóló összefoglaló kötete, mely életének leírásán túl (Horváth Erzsébet) igehirdetéseket (CD melléklettel is) levelezéseket, és a Soos Gézáról való megemlékezés dokumentumait, és a róla készült fényképeket is tartalmazza. Soos Géza 1912-2012, Jubileumi kötet, „A hitet megtartottam...” Soos Géza 1912-1953. Budapest 2012.

Utolsó példaként Dobos Károly életéről szóló tanulmány-könyv mellett kiadásra került egy dokumentumokból álló naplótöredék is, ami a kitelepítés időszakára szűkíti le anyagát. A rövid, ablakszerű történetek hűen tükrözik a lelkipásztor megpróbáltatásait, melyet mindvégig misszió tűzzel, néha humorral, néha egészen könnyedén, de mindig erős hittel vállalt.

„A parókián

A mi életünk itt a szanki parókián igazából a gyülekezet kis irodájában zajlik. Az üvegezett verandáról lehet ide bejönni, miután éleset csikordul a verandaajtó. Nem is kenjük meg, hadd csikorogjon. Ez helyettesíti a csengőt. Így meghalljuk, ha jön valaki, akkor is, ha történetesen az iroda mellett lévő kis, ablakos, 5x2 méteres konyhának átalakított fürdőszobában lennénk.”¹¹ 16

A 20. századi lelkészekről szóló könyvek gazdag anyagot adnak a közelmúlt feltáráshoz, a 20. század nem könnyű történelmének megértéséhez. A személyes életsorsok, a megküzdött szolgálat, az élénk tárulkozó élet megannyi kincse életformáló, őszinte bizonyágtétel lehet, s annak a bizonyága, hogy az az Úr, aki az említett lelkészeknek folyamatosan jelen volt az életében, segítette, átvezette őket a nehéz, sokszor egészen kilátástalan helyzeteken, ő ma is ugyanúgy jelen van az Egyházban, alakítja annak történetét, formálja közösségünk és egyéni életünk kacskaringós útjait az ő szeretetében.

Életrajzi könyvek, önéletrajzi írások, dokumentumok „regényes” sorsú lelkészek életéről, összegyűjtött bibliográfia

ABLONCZY Dániel: *Magasság, mélység...*,

ACHS Károlyné: *Az Ormányság szerelmese Írások Kiss Gézáról,*

BAKONYI Zsuzsanna: *Bakonyi Dezső református lelkész életútja, Édesapám 98. születésnapjára*

BENKŐ István, *Túl életem és halálom Benkő István rákospalotai lelkész élete,*

BERÉNYI József: *...de már tudom – Emlékek, vallomások,*

¹⁰ SZABÓ Imre: *Sírjanak a papok, Mozaikok egy falusi lelkész életéből,* (szerk.: Husztiné Szabó Júlia), Parakletos Alapítvány, Kiskunfélegyháza, 1995. 5. old.

¹¹ DOBOS Károly: *Illés kenyeren, Írások, dokumentumok Dobos Károly református lelkipásztor kitelepítésének éveiből* (Szerk.: Miklya Luzsányi Mónika), Parakletos Könyvesház, Kiskunfélegyháza, 2006. 16. old.

Boda József emlékezete, HODOSSY Lajos, Veszprémi Református Egyházközség,
BORZSÁK Sándor élete, Borzsák Enikő és Lilla: *Mindezideig megsegített minket az Úr*,
Cs. KISS Andor: „Ez jutott nekem...” *Egy református lelkipásztor életútja*,
CSIHA Kálmán: *Fény a rácsokon*,
DAMÁSDI Dénesné: *Elég néked az én kegyelmem... Damásdi Dénes lelkész életének első és utolsó tíz éve*,
DÖBRÖSSY Lajos: „Krisztusért járván követségben” *Hét év a minárék tövében*,
FEJES Sándor, *Egy hűséges sáfár és talentumai, Fejes Sándor várpalotai lelkészünk (1952-1980) emlékezete*, Pápai Református Teológiai Akadémia,
FORGÁCS Gyula, „Kérjétek az aratás Urát”, Sípos Ete Álmos,
Fülep Lajos élete, DIZSERI Eszter,
GUDOR Lajos: *Napjaink számlálása Egy református lelkész életpályája és szolgálata, Napló, Illés kenyerén* (írások, dokumentumok Dobos Károly református lelkipásztor kitelepítésének éveiből) Parakletos Könyvek
GULÁCSY Lajos: *A mélységből a magasba*,
HEGYI-FÜSTÖS István: *Jézus Krisztus erőterében*,
JAKAB Miklós, *Alkalmazkodó szeretet – Jakab Miklós vak- és siketmissziós lelkipásztor visszaemlékezései*,
DRASKÓCZY István: *Dr. Joó Sándor élettörténete*,
A Lélek sodrában Józán László élete és munkássága, VERESEGYHÁZY László
KARCZAGI Sándor: *Az utolsó erdélyi gályarab, Ébredésről, történelemről és irodalomról*,
Berke Krisztina (szerk.)
Kiss Ferenc életműve, FEKETE Károly (szerk.)
ACHS Károlyné: *Kiss Géza (1891-1947)*,
KOVÁCS Zoltán: *Bilincsből is békességben Istennel* (Szibériai rabságom története),
MAKKAI Sándor: *Szolgálatom*,
MIKLYA LUZSÁNYI Mónika: *Az igazak útján – Dobos Károly élete*,
MIKLYA LUZSÁNYI Mónika: *Illés kenyerén*,
„...Mint a tyúk a kiscsirkéit”, *Nehézy Károly élete és szolgálata*, SZÜCS Ferenc
POKOLY József, BARCZA József – Csohány János: *Pokoly József emlékkötet*,
RAVASZ László: *Emlékezéseim*,
RÉVÉSZ Imre: *Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok*,
SOÓS Gézané Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze* (Soós Géza),
SZABÓ Andor: *Feltámadásaim*,
SZABÓ Imre: *Ég, de meg nem emésztetik* (Naplók 1914-1954),
SZABÓ Imre: *Sírjanak a papok*,
SZABÓ Imréné Szabó Éva: *Süt a nap! Életem*,
SZABÓ Lajos: Füst és pára: *Földi vándorutam*,
SZÉPLAKI Kálmán: *A gáncs nélküli lovag*,
VISKY Ferenc, *Fogoly vagyok*,
VISKY Ferenc, *Szerelme szorongat*
HARGITA Árpád: *Tűzoszlopoddal jéghegyek között Zimányi József életútja*,

Gyűjteményes kötetek, vázlatos élettörténetek:

A késői idők emlékezetében éljenek... A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943) Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013
BÁRCZAY Gyula: *Sorsok a református egyházban, 1948-1988, Bilincseket és börtönt is, Dokumentum-kötet*, (szerk.: Visky András)
KOVÁCS Bálint: *Arcok Az evangéliumi ifjúsági munka elmúlt évtizedeiből a református egyházban*,

PAPP Vilmos: *Nagy Vilmos, XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok I-IV.*

PÓGYOR István és DR. TELEKI László gróf a KIE mártírsorsú vezetői, Dokumentumok, visszaemlékezések